

Obtížnost textů učebnic českého jazyka pro 2. ročník ZŠ

David Greger

Abstrakt: Stať pojednává o problematice obtížnosti didaktických textů a prezentuje konkrétní výsledky výzkumu učebnic českého jazyka pro 2. ročník ZŠ. V jejím závěru jsou uvedena doporučení pro pedagogickou teorii i praxi.

Klíčová slova: Učebnice, obtížnost (složitost) didaktického textu, syntaktický faktor, sémantický faktor.

Úvod

Zatímco některé rozvojové země stále řeší problém, jak zajistit do škol dostatečné množství učebnic, v naší zemi je učebnic takové množství, že nastává zcela jiný problém – jak vybrat „vhodnou“ učebnici. V současnosti jsou u nás vydávány paralelní (alternativní) učebnice, tj. pro stejný stupeň a druh školy, pro týž ročník a předmět. Počet nakladatelství vydávajících učebnice narůstá a zákonitě tak narůstá také nabídka učebnic. V této práci podávám výsledky komparativního srovnání dostupných učebnic českého jazyka pro 2. ročník ZŠ z hlediska obtížnosti jejich textu. Právě obtížnost didaktického textu je jednou z objektivních determinantů úspěšnosti učebnice ve školní praxi.

Vymezení problematiky

Obtížnost textu definuje ve své poslední práci věnované problematice učebnic J. Průcha (1998, s. 56): „Obtížnost je souhrn takových vlastností textu, které existují objektivně v kterémkoli textu a v procesu učení mají vliv na percepci, chápání a zpracování textové informace učícím se subjektem.“ A právě odlišná prezentace téhož obsahu může způsobovat větší či menší přístupnost textu jistě cílové věkové skupině.

Někteří učitelé dokáží do jisté míry na základě svých zkušeností intuitivně posoudit obtížnost jednotlivých textů, ovšem při tvorbě a hodnocení učebnic musíme vycházet z objektivních výsledků vědeckých výzkumů.

V zahraničí byl vytvořen a na učebnicích aplikován velký počet metod určených k měření obtížnosti didaktických textů. Byly vyvinuty pro analýzu

učebnic v různých jazycích – např. pro učebnice anglické a americké (Harrison, 1982; Klare, 1964, 1973), německé (Nestlerová, 1974; Baumann, 1982), ruské a estonské (Mikk, 1981) aj. Tyto metody byly vyvíjeny a aplikovány také u nás (Mistrík, 1969).

Výběr metody

U nás se výzkumem obtížnosti didaktických textů zabýval především Průcha (1984), který vybral jako nejvhodnější metodu Nestlerové a částečně ji upravil pro české učebnice. O další zdokonalení metody se zasloužil Pluskal (1996). Výsledná metoda je tedy prezentována jako *komplexní míra obtížnosti textu* (Nestlerová – Průcha – Pluskal). Právě z důvodu komplexnosti jsem vybral tuto metodu, která již byla dlouhou dobu úspěšně aplikována na řadě českých učebnic.

Komplexnost metody spočívá v tom, že postihuje jak kvantitativní, tak také kvalitativní (sémantické) charakteristiky textu učebnice.

Další přednosti této metody zdůrazňuje Pluskal (1996): „Metoda slouží nejen ke zjišťování stupně obtížnosti učiva, má tedy identifikační schopnost, ale má také schopnost explikativní a predikační, to znamená, že umožňuje výklad či vysvětlení příčin obtížnosti a ukazuje možnosti případných korekcí... Pozitivním znakem této metody je její didaktická reálnost. Výzkumy na německých i českých školách prokázaly, že zjištěné hodnoty obtížnosti textů korelují se skutečnými obtížemi vyvolávanými těmito texty u žáků.“ Bližší popis některých výzkumů potvrzujících validitu této metody popisuje Průcha (1998, s. 70).

Popis metody

Zájemce o podrobný popis metody odkazují na seznam literatury. Zde jen zdůrazním základní charakteristiky. Míra obtížnosti (T) se měří pomocí vzorce

$$T = T_s + T_p,$$

kde T_s (syntaktická obtížnost) a T_p (pojmová, sémanticko-lexikální obtížnost) se vypočítávají podle zvláštních vzorců.

Výpočet syntaktické obtížnosti je založen na dvou parametrech: 1) průměrná délka vět, 2) syntaktická složitost vět. Zdrojem pro výpočet sémantického faktoru jsou proporce: 1) běžných pojmů, 2) odborných pojmů, 3) faktografických pojmů, 4) numerických pojmů a 5) opakovaných pojmů.

Aplikace metody

Analyzoval jsem nejpoužívanější učebnice českého jazyka pro 2. ročník ZŠ ($N = 7$) podle instrukcí Průchy (1998) k popsání metodě. Ze zkoumaného textu každé učebnice jsem vybral 5 vzorků, každý o rozsahu nejméně 200 slov. Výběr 10 vzorků doporučený Pluskalem (1996) se zde ukázal nefunkční, protože učebnice českého jazyka pro 2. ročník ZŠ obsahují jen malé množství výkladového textu a jsou prokládány literárními ukázkami. Analýza učebnic téhož ročníku a téhož předmětu umožnila výběr vzorků postihujících tytéž tematické celky u všech učebnic. Tím bylo dosaženo větší přesnosti pro srovnání.

Problematické bývá také odlišení odborných pojmů od pojmů běžných. Protože byly vybrány vzorky ze stejných tematických celků, odborné pojmy byly většinou totožné, tudíž ani zde není nedostatek snižující validitu tohoto srovnání učebnic.

Výsledky výzkumu a jejich interpretace

Výsledky srovnání učebnic ČJ pro 2. ročník ZŠ, které jsou dnes běžně dostupné na trhu, uvádím ve zkrácené podobě v následující tabulce.

Autoři	Nakladatelství	T	T_s	T_p
Nováková, Švejdová	Alter, 1997	18,60	3,41	15,19
Hájková, Pišlová	Jinan A+B, 1995	18,85	3,41	15,44
Zimová	Pansofia, 1994	19,41	3,68	15,73
Svobodová, Klímová	Scientia, 1997	20,40	4,21	16,19
Dvořáková, Styblík	SPN, 1997	26,41	4,89	21,52
Mikulenková a kol.	Prodos 1+2, 1997	28,15	3,24	24,91
Houžvičkovi	Jinan, 1995	28,45	3,08	25,37

Ačkoliv jsou uvedené učebnice určeny pro stejnou populaci žáků, odlišují se výrazně stupněm obtížnosti textu podle toho, ve kterém nakladatelství jsou vydány. Nelze si nevsimnout, že v nakladatelství Jinan vyšly učebnice se zcela odlišnými hodnotami T . Z toho je zřejmé, že uvedená nakladatelství se nezabývají vyhodnocováním parametrů přístupnosti textů učebnic pro žáky.

Standardizované normy stanovující stupeň obtížnosti textů učebnic u nás nejsou vypracovány. Pro praktické účely Průcha (1998) zkonstruoval doporučené maximální hodnoty (T) v učebnicích pro jednotlivé ročníky ZŠ. Pro 2. ročník je doporučena maximální hodnota $T = 17,8$ bodů, které by neměly učebnice pro tyto ročníky výrazně přesahovat. Ve srovnání s tím

je patrné, že učebnice z nakladatelství SPN, Prodos a Jinan (Houžvičkovi) vysoce překračují optimální stupeň obtížnosti textu. A stejně tak je zřejmé, že ve všech těchto případech je to v důsledku sémantického faktoru (T_p).

Varující také je, že v případě nakladatelství Prodos a SPN se jedná o přepracované vydání učebnic z let dřívějších. Nejenže se nezměnily obsahově, ale především zůstala zachována neúměrně vysoká obtížnost textů.

Doporučení pro pedagogickou praxi a pedagogický výzkum

Doporučuji vyhnout se používání těch učebnic, které vysoce přesahují doporučenou míru obtížnosti textů. Vydavatelé a autoři učebnic by se měli seznámit s metodou měření obtížnosti textu a aplikovat ji na připravované učebnice. Při produkování učebnic je nutno mít stále před očima děti s jejich omezenou kognitivní kapacitou.

Pedagogický výzkum zde stojí před problémem stanovení standardizovaných norem stanovujících stupeň obtížnosti textů učebnic pro příslušný ročník.

Literatura

PLUSKAL, M. Zdokonalení metody pro měření obtížnosti didaktických textů. *Pedagogika*, 46, 1996, č. 1, s. 62–76.

PRŮCHA, J. *Učebnice: Teorie a analýzy edukačního média*. Brno: Paido, 1998.

GREGER, D. Obtížnost textů učebnic českého jazyka pro 2. ročník ZŠ. *Pedagogická orientace* 1999, č. 2, s. 96–99. ISSN 1211-4669.

Adresa autora: David Greger, Pedagogická fakulta OU, Ostrava